

ných škol (viz s. 73)? Proč v době rozšiřování studijních příležitostí pro sociálně slabší eskaluje diskuse o zavádění finanční spoluúčasti studentů na veřejných institucích? Obavy, že místo sociálního výtahu bude vyšší vzdělání (nedostatečnou) pojistkou proti sociálnímu sestupu fungující hlavně jako sociální uzavírka vylučující ty, kteří ho nedosáhli, jsou už dnes vysoce aktuální. Úspěch knihy, která kriticky popisuje pronikání mechanistické a tržní logiky do školství, aniž by vedla k rozvoji individuality a vzdělanosti, svědčí o tom, že i u nás si tato debata nachází své místo (P. K. Liessman. *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia 2008).

Ani recenzovaná mnohastranková publikace tak téma vzdělanostních nerovností nevyčerpává. S jistotou se přesto většina kapitol zařadí mezi povinnou četbu každého, kdo se jimi hodlá zabývat – ať už na autory bude navazovat, či se vůči nim vymezovat. Lze ji doporučit i širší veřejnosti se zájmem o empirické studie a/nebo náhled aktuálního stavu sociologické expertízy na poli vzdělání.

Kateřina Vojtíšková

Martin Ouředníček, Jana Temelová, Lucie Pospíšilová (eds.): *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky / Atlas of Socio-spatial Differentiation of the Czech Republic*
Praha, Karolinum 2011, 137 s.

V nakladatelství Univerzity Karlovy v Praze vyšlo v tomto roce pozoruhodné dílo, kterým editorský kolektiv z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze představuje odborné veřejnosti široký okruh proměn české společnosti po roce 1989. A to formou atlasu, který prezentuje průřezové klíčová témata sociální stratifikace české společnosti v kontextu změn její prostorové organizace v transformačním období – *Atlasu*

sociálně prostorové diferenciacie České republiky / Atlas of Socio-spatial Differentiation of the Czech Republic. Jak vyplývá z názvu, má atlas podobu dvoujazyčného díla, což ho činí přístupným pro čtenáře a badatele i mimo český kontext. Tento výrazný vědecký počín je výsledkem dlouholeté práce členů editorského kolektivu a dalších autorů v oblasti sociální a ekonomické geografie. Jejich dosavadní odborné publikace jsou geografické komunitě nejen v České republice, ale i v zahraničí dostatečně známy a jsou jí respektovány. Při konstrukci map a přípravě výkladového textu k nim byly využity mnohé výsledky z jejich předchozích prací.

Každý atlas stojí na datech, jejichž kvalita je pro obsah rozhodující. V případě posuzovaného atlasu využili autoři poměrně širokou paletu dat. Od těch, která zachycují pohyby české společnosti v intercenzálním období let 1991 a 2001, až po ta novější, charakterizující její vývoj po roce 2001. Na rozdíl od jiných analytických prací podobného územního rozsahu je vývoj většiny ukazatelů představen až do úrovně obcí. Atlas je rozdělen do třinácti tematicky vzájemně provázaných kapitol, které mapují proměny sociálních a člověkem vytvořených nebo ovlivněných segmentů životního prostředí České republiky v období po roce 1989. Každá kapitola je vnitřně strukturována do několika mapových listů, většinou v měřítku 1 : 1 000 000, doplněných komentářem podávajícím základní informace o sledovaném jevu a odkazy na literaturu. Na konec každé z kapitol je umístěna metodika umožňující porozumět konstrukci map, textu, grafů a tabulek. Jak bylo uvedeno hned v úvodu, atlas má svým obsahem ambici navazovat na předchozí atlasová díla z dob ještě před rokem 1989, například *Atlas obyvatelstva Československé socialistické republiky* (Praha: Geografický ústav ČSAV, Federální statistický úřad 1986) nebo *Atlas ze sčítání lidu, domů a bytů: Česká socialistická republika* (Praha: Geografický ústav Československé akademie věd 1984).

První vstupní kapitola prezentuje vnitřní organizaci území České republiky z pohledu současného administrativního členění území státu a rozmístění obyvatelstva. Na dvou mapách jsou představeny hlavní principy a procesy vzniku územní heterogenity republiky. Mapa administrativního členění doplněná o text, tabulky a graf dobře ilustruje historicko-politické konotace relativně rychle se měnících modelů administrativního uspořádání státu po druhé světové válce. Tato vrstva je základem pro prezentaci většiny prostorových jevů a ukazatelů v atlasu. Následující mapa rozmístění obyvatelstva vyjadřuje variabilitu územní koncentrace obyvatelstva České republiky, kterou v posledních letech výrazně ovlivňují dekoncentrační tendence v systému osídlení. Jak autoři dokumentují, je tato dekoncentrace výrazně ovlivněna úbytkem obyvatelstva největších českých, moravských a slezských měst a zároveň populační „explozí“ v obcích hned za hranicemi těchto měst. Autoři již na tomto místě začínají operovat s pojmem suburbanizace, což učiní ještě několikrát na různých místech atlasu, a svým způsobem dávají najevo, že jde o zásadní signifikantní proces ovlivňující sociálně prostorovou diferenciaci postsocialistické společnosti po roce 1989.

Hodnocení změn z hlediska věkové skladby obyvatelstva je předmětem další kapitoly. Zde se autoři věnují především proměně věkové struktury obyvatelstva České republiky z pohledu stárnutí české populace. Promítnuto do prostoru, nejvíce jsou tímto jevem zasaženy nejmenší obce a největší česká města. Za hlavní vysvětlení považují autoři migrační procesy v poválečném období. Poukazují na fakt, že v období socialismu byla migračně zisková hlavně středně velká města, která získávala především mladé obyvatelstvo, zatímco u velkých měst proběhla migrační vlna dříve a obyvatelstvo již zestárlo. Stárnoucí malé obce patří mezi dlouhodobě depopulační, výjimku tvoří malé obce v zázemí velkých

měst zasažených procesem suburbanizace. Velmi dobře je to viditelné na dvou mapách dokumentujících index stárí v obcích v roce 2007 a stárnutí obyvatel v letech 1997–2007. Zejména z druhé mapy lze vyčíst zajímavé prostorové souvislosti stárnutí. Jako nejrychleji stárnoucí obce vidí autoři tyto tři skupiny: pohraniční obce, které ještě v nedávné minulosti vykazovaly nadprůměrně mladou věkovou strukturu (tzv. Sudety), střední a velká města nad pět tisíc obyvatel a jako třetí obce s nadprůměrným stárnutím obyvatelstva, než je průměr stárnutí populace České republiky (především obce z území vnitřní periferie velikosti do tisíce obyvatel). Opětovně si zde nelze nevšimnout „omlazujícího“ efektu suburbanizačního procesu u obcí ležících v zázemí velkých měst.

Třetí kapitola hodnotí proměny vzdělanostní struktury obyvatelstva v obcích České republiky na základě cenzu 2001. Z předložených výsledků mimo jiné vyplývá, že naprostá většina obyvatel České republiky žije v obcích s průměrnou či nadprůměrnou úrovní vzdělanosti obyvatel. Zřetelně se podobně jako u procesu stárnutí ukazuje podprůměrná úroveň vzdělanosti v periferních oblastech dříve obydlených německým obyvatelstvem, zatímco oblasti nadprůměrné míry vzdělanosti leží v zázemí některých velkých měst.

V pořadí čtvrtá kapitola se zaměřuje na prostorovou analýzu dvou sociálních jevů: nezaměstnanosti a pobírání příspěvku na bydlení. Jde o zajímavý exkurs do problematiky sociálních exkluzí, které se rovněž dotkly české společnosti během transformačního období a jež silně působí zejména v prostorovém vyjádření. Učebnicově se zde ukazují strukturálně postižené regiony Ústecka a Ostravska, dále hospodářsky slabé regiony na periférii státu a v území tzv. vnitřní periferie, které představují tři hlavní prostorové segmenty nezaměstnanosti u nás. Zdejší několikanásobně vyšší nezaměstnanost než průměr České republiky představuje jisté ohrožení sociální stability

území už jen od prostého pohledu na příslušnou mapu, stejně tak druhý mapový list ilustrující prostorové rozložení podílu domácností pobírajících příspěvek na bydlení. Blížším pohledem lze usoudit, že v posledních letech poměrně již často zmiňovaná sociální deprivace území České republiky má širší dimenzi, než na jakou jsme zvyklí a kterou jsme schopni přijímat. V tomto směru lze hodnotit tuto mapu jako ilustrativně silnou, potřebnou a doufejme také pomáhající uvědomit si tento rozměr sociálně prostorové diferenciaci české společnosti jak na odborné úrovni, tak i v praktické rovině tvorby zákonů a směrnic. Autoři upozorňují na možnost dalšího rozvoje řady sociálně patologických jevů, které mají již nyní zárodky v české společnosti. Jde například o nebezpečí vzniku tzv. kapes chudoby a kultury sociálních dávek, které nelze prokázat analýzami na úrovni krajů či okresů a které jsou na mapě relativně dobře viditelná.

Pátá kapitola je orientována na problematiku kvality života občanů v obcích, kterou konstruuje na základě primární úlohy obcí v zabezpečování adekvátního spektra služeb a infrastruktury občanům. Jsou zde prezentovány dva mapové listy sledující územní analýzu obecních rozpočtů a investiční aktivitu obcí. Ukazuje se, že územní rozdíly ve výdajích rozpočtů municipalit v České republice jsou značně nerovnoměrné. Kromě velkých měst jsou výdajově nadprůměrnými také některé menší obce, které „těží“ z procesu suburbanizace, lokalizace trvalého bydliště podnikatelů či z rozvíjející se rekreační funkce obcí. Na druhé straně poněkud překvapuje zjištění, že na území České republiky jsou více než čtyři tisíce obcí s podprůměrnými výdaji na obyvatele. Podobné prostorové schéma platí i v případě investiční aktivity obcí, která je znázorněna na další mapě. Oproti předchozímu „dělení“ patří mezi „úspěšné“ obce také ty, od kterých bychom to neočekávali. Autoři v této souvislosti poukazují na roli místních aktérů, zejména obec-

ních zastupitelstev, kteří dovedou sehnat peníze (dotace) i navzdory nepříznivým faktorům polohy obcí.

Obsahem následující kapitoly je hodnocení změn v dojíždce obyvatelstva do zaměstnání v průběhu transformačního období (1991–2001). Zařazení této kapitoly do struktury atlasu je nanejvýš logické, neboť jedním z klíčových aspektů proměn české společnosti po roce 1989 byly právě změny na straně dojíždky a dojížďkových center, které byly iniciovány změnami v české ekonomice, zejména v průmyslu. Celkem pět mapových listů je rozděleno do několika užších témat: centra dojíždky v roce 2001, čas dojíždky 2001 a 1991, nedenní dojížďka 2001 a 1991. V rámci jednotlivých kategorií center dojíždky, která jsou vymezena jako místa o převažujícím počtu pracovních příležitostí nad bydlicím ekonomicky aktivním obyvatelstvem, došlo ve sledovaném období k výraznému poklesu počtu center, a to až o třetinu. „Zásluhu“ na tom má především pokles pracovních příležitostí ve velkých městech, naproti tomu vznikla na území České republiky řada menších středisek pracovních příležitostí. Odraz těchto změn v intercenzálním období je zaznamenán na dalších dvou mapách, znázorňujících výrazný pokles podílu dojíždky do zaměstnání nad 45 minut na jedné straně a nárůst intenzity dojíždky v čase do 30 minut na straně druhé. Jiným aspektem transformace pracovních migrací, na který upozorňují autoři, je významná změna denní dojíždky: tato forma pracovní migrace se stala skutečností pro nemalou část české společnosti (obcí). I to je nový rozměr sociálně prostorové diferenciaci české společnosti po roce 1989. I když jsme těmto změnám v dojíždce již přivykli, stále platí, že česká společnost je ve srovnání s většinou evropských zemí méně mobilní.

Sedmá kapitola analyzuje silniční dostupnost na mikroregionální úrovni a dopravní obslužnost veřejnou dopravou. Na základě této analýzy existuje v České republice osm významnějších oblastí s výrazně

zhoršenou dostupností mikroregionálních center, vymezených izochronou 30 a více minut. Jde o oblasti vnější i vnitřní periferie, například Ivančicko s více než třiceti tisíci obyvatel či oblast Novohradských hor až Lipensko s více než dvaceti tisíci obyvateli nebo Slapy a okolí, ale také Budišovsko až po Libavou, které mají kolem pěti tisíc obyvatel. Obce s nejhorší obslužností v rámci České republiky (0–16 spojů za den) jsou z 95 % tvořeny sídly s méně než 500 obyvateli, v mezikrajském srovnání jednoznačně nejhorší situace panuje v kraji Vysočina.

Změny po roce 1989 zasáhly všechna odvětví a znamenaly zejména přechod od industrializace k terciarizaci společnosti. Autoři atlasu se pochopitelně věnují i tomuto tématu, avšak pozornost soustředí výhradně na veřejné služby. Na čtyřech mapových listech dokumentují stav ve vybraných segmentech tohoto odvětví služeb, přičemž nesledují hodnocení změn v průběhu uplynulých dvaceti let, ale uvádějí a komentují základní rozdíly v dostupnosti vybraných veřejných služeb v území pro daný časový okamžik (rok 2007). Poukazuje například na to, že zatímco život rodin s dětmi v malých a periferních sídlech České republiky ztěžuje především špatná dostupnost škol a veřejné dopravy, v zázemích velkých měst bývá problémem nedostatečná kapacita mateřských a základních škol.

Na dalším příkladu je hodnocena dostupnost primární lékařské péče. Z analýzy vyplývá, že zatímco přes 80 % populace žije v obcích vybavených zařízeními primární zdravotní péče pro dospělé, pro děti a dorost a stomatologické péče, problémem může být gynekologická péče v periferních oblastech. V meziregionálním srovnání je vybavenost ordinacemi primární péče nejméně uspokojivá ve Středočeském kraji a na Vysočině. Jak upozorňují autoři, oba regiony se společně s Jihočeským krajem vyznačují vyšším podílem obyvatel žijících v periferních obcích, často podél krajských hranic, a tak horší občanská vybavenost je

ještě více posouvá k perifernosti. Na závěr kapitoly je zařazen mapový list složený ze čtyř map menšího měřítka, na kterých je prezentována situace vybavenosti obcí technickou infrastrukturou (vodovod, kanalizace, plynovod) a poštami. I přes jisté regionální difference lze tuto vybavenost považovat za uspokojivou s dostatečným pokrytím území České republiky (drtivá většina obcí). Navíc data pochází z roku 2006 a situace se za posledních pět let dále zlepšila, a to zejména vlivem financování těchto staveb z prostředků EU.

V deváté kapitole je analyzován dlouhodobý vývoj migrace v České republice (1995–2006). Jak vysvětlují autoři, takto zvolené časové období zhruba odpovídá zlomu ve vývoji urbanizačních procesů v polovině 90. let 20. století, kdy se ve větší míře začaly projevovat dekoncentrační procesy jako suburbanizace, částečně i deurbanizace. Tyto trendy jsou zřetelně vidět na mapě zejména v okolí největších českých měst. Tato část sídelního prostoru České republiky vykazovala ve sledovaném období největší průměrné roční migrační přírůstky, naopak migrační ztrátou se vyznačovala většina měst s více než 10 tisíci obyvateli a potom zejména venkovské obce na vnější a vnitřní periférii. Jak je dále uvedeno (další mapový list), migrační mobilita české společnosti není nikterak vysoká, a to i přes její oživení během posledních let. Největší intenzity migračního obratu dosahují především obce v suburbanizované zóně a u největších regionálních center je nejnižší. Současně se potvrdil zásadní makroregionální rozdíl mezi západní a východní částí České republiky s vyššími hodnotami migračního obratu v Čechách než na Moravě a ve Slezsku. Další mapový list na čtyřech kartogramech ukazuje extrémní migrace ve čtyřech tříletých etapách sledovaného období. Z hodnocení lze vyvodit především tyto závěry: na makroregionální úrovni dochází k polaritě mezi migračně atraktivními metropolitními regiony progresivních městských center a ostatními spíše pe-

riferními regiony České republiky, na mikroregionální úrovni se pak vytváří polarita mezi migračně ztrátovými jádry aglomerací a jejich ziskovým zázemím. V další části kapitoly je analyzována migrace z hlediska věku, která v případě mladých lidí sleduje základní polarizaci na makro- a mikroregionální úrovni. Jakýsi protiproud vytváří migrace seniorů, i když jak vysvětlují autoři, jedná se o poněkud složitější model prostorového chování.

Následující kapitola přináší pohled na bytovou výstavbu v obcích České republiky (1997–2006), přičemž si všímá také extrémů bytové výstavby, které provázejí současný prostorově nevyvážený rozvoj na trhu bydlení. Z prostorového hlediska je zajímavé sledovat postupné zahušťování území mezi rozvíjejícími se většími regionálními centry a jejich propojování s novou rezidenční zástavbou (zejména u Prahy, ale rovněž území mezi Hradcem Králové a Pardubicemi či Prahou a Mladou Boleslaví). Viditelně méně intenzivní bytová výstavba v dříve dynamicky průmyslově se rozvíjejících regionech Ústecka a Ostravska je mimo jiné ovlivněná „přebytky bytové výstavby“, které nevyvolávají zvýšenou poptávku po novém bydlení. Jiné extrémy v nové bytové výstavbě kromě již několikrát zmiňovaného fenoménu suburbanizace představují větší přírůstky bytů v největších městech nebo ve vybraných střediscích cestovního ruchu (zejména v Krkonoších).

Poslední tři kapitoly atlasu se věnují prezentaci změn v území vyvolaných urbanizačními procesy uplynulých dvaceti let. V úvodní kapitole je znázorněn vývoj zastavěných ploch, pro který byla využita databáze Land Use/Cover Change Czechia (LUCC), která byla zpracována geografy na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a která slouží kvantitativnímu i kvalitativnímu hodnocení změn funkčního využití území. Tato originální databáze obsahuje údaje evidence nemovitostí a využití půdy pro téměř devět tisíc územních jednotek. V úvodní mapě jsou vizualizová-

ny změny ve vývoji podílu zastavěných ploch v období 1999–2000. I když ve sledovaném období došlo místy k nemalým změnám, zejména v jádrových oblastech, přesto celorepublikově hodnoty vývojového indexu nebyly zase až tak výrazné (na řadě míst pozorujeme dokonce úbytky). Je třeba si uvědomit, a to je v komentáři k mapě rovněž uvedeno, že vývoj do roku 2000 nebyl z hlediska klíčových sociálně prostorových změn v České republice až tak dynamický jako následující dekáda. To je také dobře vidět na další mapě hodnotící procesy změn krajiny. Celkově sice zastavěné plochy na území státu rostly, přesto nešlo v tomto období o hlavní proces krajinných změn. Názornou ukázkou transformačního posunu je kapitola dvanáctá, jež se tematicky na třech mapových listech věnuje procesu komerční suburbanizace, kterou charakterizuje přesun komerčních aktivit z centrálního území měst do jeho okrajových částí a příměstské krajiny. Metodicky je tato kapitola velmi dobře zvládnutá. Na prvních dvou mapách je představen nárůst komerčních ploch v letech 1990–2000 a 2000–2006, třetí úhel pohledu prezentují letecké snímky znázorňující rozrůstání okrajových částí a zázemí dvou největších měst České republiky Prahy a Brna ve sledovaných časových obdobích. Je vidět, jak se proces komerční suburbanizace přesouvá na periferii a do menších měst, kde vytváří další zárodky sociálně ekonomické diferenciaci společnosti.

Předchozí dvanáctá a zejména poslední třináctá kapitola představují jakési vyvrcholení obsahu zde představeného atlasu. Jejich umístění na konci atlasu není náhodné, jde totiž o prezentaci toho nejpodstatnějšího, co se událo v České republice během uplynulého období z hlediska diferenciaci společnosti. Tím je suburbanizace jako klíčový sociálně prostorový diferenciální proces, kterému byla v posledních letech věnována zvýšená výzkumná a publikační pozornost. Poslední kapitola je zaměřena na detekci vlivu suburbanizačního procesu

v zázemí hlavního města Prahy. Volba Prahy jistě nebyla náhodná, jde totiž o příslušnou laboratoř urbanizačních procesů v České republice. První mapový list přináší na dvou mapách svědectví o rozsahu stěhování z Prahy do jejího zázemí v období 1995–2006 s poznámkou, že větší intenzitu vykazuje jižní sektor pražského zázemí. Postupně ovšem dochází k disperzi rezidenční suburbanizace i do velmi odlehlých a málo vybavených částí metropolitního regionu. Autoři zdůrazňují, že většina přistěhovalých do obcí v zázemí tvoří migrace z Prahy. Na druhé straně ukazují na to, že suburbanizační proces je pouze doplňkovým zdrojem celopražské migrace a že až tři čtvrtiny stěhování je realizováno uvnitř kompaktní zástavby města. Rezidenční suburbanizace jako jeden z klíčových sociálně prostorových znaků diferenciacie české společnosti po roce 1989 výrazným způsobem zvyšuje dopravní výkony v zázemí českých měst a v čase ranní a večerní špičky způsobuje dopravní zácpy na silnicích. Na tento dopravní problém upozorňuje další mapa, která dává do souvislosti použité dopravní prostředky a celkový počet obyvatel dojíždějících denně do práce a do škol do Prahy (údaje pro rok 2001). Na dalším a zároveň posledním mapovém listu atlasu se autoři zaměřují na vztah mezi rezidenční formou suburbanizace a sociální infrastrukturou obcí na příkladu školských zařízení. Takto autoři na příkladu Středočeského kraje ukazují na fakt, že zatímco se blízké zázemí Prahy potýká s nedostatečnou kapacitou v mateřských a základních školách a jsou zde stavěny nové budovy škol, ostatní malé obce řeší problém, jak v obci základní školy udržet.

Atlas dokumentuje podstatně více sociálně prostorových souvislostí proměn české společnosti po roce 1989, než bylo možné umístit do výše uvedeného přehledu. Je to dílo, které si zaslouží hlubší analýzu a které může sloužit jako dobrý zdroj fundovaných informací pro další výzkum v oblasti sociálních a prostorových transforma-

cí. Nepochybně máme před sebou kvalitní práci týmu pražských sociálních geografů, která jak předpokládám, bude následována dalšími pracemi, možná i atlasem na základě nových údajů z cenzu 2011, které mohou odhalit novou dimenzi sociálně-prostorové diferenciacie české společnosti během třetí dekády transformačního období. V tom případě bych doporučoval, aby případný následující atlas byl doplněn také o elektronickou verzi.

Zdeněk Szczyrba

Leoš Šatava: Jazyk a identita etnických menšin. Možnost zachování a revitalizace (2. doplněné vydání)

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2009, 215 s.

Etnicita, etnická identita, etnické skupiny a menšiny, etnické konflikty, procesy a hnutí, nacionalismus a mnoho dalších příbuzných termínů jsou čím dál více skloňovány v pracích snad všech společenskovedních oborů. Toto módní téma však mnohdy bývá pojímáno značně eklekticky, parciálně a/či povrchně. Většinu studií k němu lze označit za případové studie, které se zabývají konkrétními případy bez jakékoliv ambice na generalizující pohled, či studie zabývající se zmíněnými termíny v kontextu politických a jiných procesů bez jejich hlubšího pochopení. Recenzovaná práce Leoše Šatavy tuto obecnou, avšak erudovanou, i konkrétní perspektivu velmi zdařile propojuje.

Autor hned v úvodu upozorňuje, že vychází z původní práce zaměřené na Lužické Srby, kvůli čemuž je téma nahlíženo „prizmatem současné etnické problematiky Lužice, resp. evropských etnických menšin“ (s. 5). Přes toto varování však lze text označit za všeobecně inspirativní a vhodný pro všechny, kdo se zabývají etnickými menšinami a jejich jazyky, jejich revitalizací, uchováním a emancipačními hnutími,